

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ТА ПРОЦЕСУ, ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.4

Голубєва Н. Ю., д.ю.н., доцент, професор
кафедри цивільного права НУ «ОЮА»

Зобов'язальне право як підгалузь цивільного права

Стаття присвячена аналізу поняття та основних характеристик зобов'язального права як підгалузі цивільного права, а також його відмежування від поняття «зобов'язання». Визначені проблемні аспекти досліджуваних питань.

Ключові слова: цивільне право, зобов'язальне право, зобов'язання, підгалузі цивільного права

Статья посвящена анализу понятия и основных характеристик обязательственного права как подотрасли гражданского права, а также его соотношения с понятием “обязательство”. Определены проблемные аспекты исследуемых вопросов.

Ключевые слова: гражданское право, обязательственное право, обязательство, подотрасли гражданского права.

The private-law component as very important element of activity of society and state, defines a level of development of civil society. Development of institutes of the Law of Obligations plays an important role in formation of a stable civil circulation which corresponds to bases of the modern constitutional state. The Law of Obligations is one of the most significant subsectors of civil law and represents set of rules of law which govern the relations connected with transition of the property benefits from one persons to another and also with use of the non-material benefits in a civil circulation. Rules of the Law of Obligations govern mainly the property relations connected with an exchange of results of activity of participants of a civil circulation, that is the relation of an economic circulation. Besides it governs organizational relations and other non-property obligations relations.

It is impossible to identify the concept “obligation” and “Law of Obligations” because the obligation is legal relationship, and the Law of Obligations is set of rules of law which governs the corresponding relations. Within the Law of Obligations the central place is taken by the contract law which is not a usual institute of the Law of Obligations, but generalization of higher order.

The contract law on the structure and on the volume of legal material appears far beyond habitual ideas of legal institute and actually represents the structured subsystem of the Law of Obligations.

The important role of the Law of Obligations in the solution of tasks of the modern period demands continuous development and improvement of its rules.

Keywords: civil law, Law of Obligations, obligation, subsectors of civil law.

Постановка проблеми. Проблема розробки теоретичних основ регулювання цивільних відносин завжди гостро стояла перед цивілістами. Особливої уваги ця проблема набуває у сучасних умовах. Оновлене цивільне законодавство вимагає переосмислення багатьох теоретичних проблем цивільного права, оскільки фундаментальні питання вітчизняної цивілістики отримали розробку в період дії старих цивільних законів.

Треба враховувати, що приватноправова складова, як дуже важливий елемент життєдіяльності суспільства і держави, визначає рівень розвитку громадянського

суспільства. Розвиток тих або інших інститутів цивільного права, пов'язаних із зобов'язаннями, відіграє важливу роль у формуванні стабільного цивільного обороту, що відповідає основам сучасної правової держави.

Одним з основних напрямів і перспектив розвитку цивілістичної доктрини має стати дослідження саме зобов'язального права.

Зобов'язальне право є одним з найбільш значимих підгалузей цивільного права і розуміється як сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з переходом майнових благ від одних осіб до інших, а також з використанням нематеріальних благ в цивільному обороті. Усе свідоме життя людини зв'язане із зобов'язальними правовідносинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальними положеннями про зобов'язання займалися багато вчених, серед яких можна назвати М.М. Агаркова, М.М. Брагинського, Т.В. Боднар, Є. Годеме, Н.С. Кузнєцову, А.А. Лунца, В.В. Луца, Р.А. Майданіка, І.Б. Новицького, Р. Сават'є, Ф.К. Савін'ї, Ю.Б. Фогельсона та багато інших.

Вивчення та аналіз праць зазначених науковців дали змогу визначити й оцінити стан досліджуваної проблеми, виявити та дослідити питання, що постали на сучасному етапі реформування теорії цивільного права та визначити шляхи їх вирішення.

Метою цієї статті є аналіз поняття та основних характеристик зобов'язального права як підгалузі цивільного права, а також його відмежування від поняття «зобов'язання».

За влучним висловом Н.Д. Єгорова «...Обязательственное право представляет собой кровеносную систему, с помощью которой в гражданско-правовом организме происходит обмен веществ» [1, 415].

Цивільно-правові зобов'язання — необхідний і найважливіший елемент нормального функціонування ринкових відносин, використовуваний у всіх країнах з ринковою економікою, причому у всіх сферах. За допомогою договорів і недоговірних зобов'язань устанавлюються господарські зв'язки між підприємцями й здійснюється їхня наступна реалізація, а фізичні особи прибігають до договорів і зобов'язань для задоволення своїх повсякденних побутових, культурних і інших потреб. Зобов'язання дозволяють учасникам виробляти й погоджувати умови своїх взаємин, а також є правовою підставою для покладання на сторони майнової відповідальності у випадку порушення прийнятих обов'язків [2, 21].

Зобов'язальне право і за своїм значенням у системі цивільно-правових норм, і за обсягом правового матеріалу виходить далеко за межі звичних уявлень про правовий інститут і фактично являє собою структуровану підсистему, підгалузь цивільного права [3, 9].

Для того, щоб з'ясувати поняття зобов'язального права, маємо встановити, яку групу суспільних відносин, регульованих цивільним правом взагалі, регулює, зокрема, зобов'язальне право. Інакше кажучи, з усієї маси суспільних відносин, що становлять предмет цивільного права, маємо виділити ту групу суспільних відносин, яка є предметом одного з розділів цивільного права, а саме — права зобов'язального [4, 464].

Норми зобов'язального права регулюють передусім і головним чином регулюють майнові відносини, пов'язані з обміном результатів діяльності учасників цивільного обороту, тобто відносини економічного обороту.

Але, сьогодні ЦК України регулює як майнові, так і особисті немайнові відносини.

При цьому на перше місце стаття 1 ЦК України ставить саме немайнові відносини. Ці відносини в ст. 1 Цивільного кодексу УРСР фактично поділялися на дві групи: особисті немайнові відносини, що зв'язані з майновими, і суто особисті немайнові відносини. Однак ЦК України не містить підстав для такої диференціації, вказуючи на те, що немайнові відносини відносяться до сфери цивільно-правового регулювання [5, 44].

Тому і зміст зобов'язального права не вичерпується майновими відносинами. Однак важко собі уявити зобов'язання з одним лише немайновим змістом. В зобов'язаннях майновим змістом охороняються й захищаються також і особисті інтереси осіб .

Поряд з цим воно регулює також організаційні відносини, що будуються не на основі субординації, тобто влади і підпорядкування однієї сторони іншій (такі відносини регулюються адміністративним правом), а на основі координації, тобто на началах рівності сторін. Зобов'язальне право є найбільшою підгалуззю цивільного права. Норми зобов'язального права регулюють саме широке коло суспільних відносин, включаючи відносини цивільно-господарського обороту: купівлю-продаж, поставку, оренду, підряд, перевезення вантажів, багажу й пасажирів, надання послуг, страхування, банківський вклад і рахунок, спільну діяльність, використання результатів науки, літератури й мистецтва, інші права (інтереси) інтелектуальної власності, захист здоров'я й майна фізичних і юридичних осіб, зобов'язання, що випливають із безпідставного збагачення тощо.

Зобов'язальне право в країнах з кодифікованим цивільним законодавством має принципове значення. У цивільних кодексах країн СНД норми, регулюючі зобов'язальні відносини, складають значну частину цивільно-правових приписів. Загальний об'єм нормативного матеріалу, присвячений зобов'язанням, і міра його деталізації, що міститься в актах кодифікованого цивільного законодавства, свідчить про значення, яке сучасне цивільне право надає цьому інституту [6, 436].

Так, книга п'ята «Зобов'язальне право» ЦК України налічує 707 статей, що складає більше половини від усіх статей кодексу.

Характерною рисою ЦК України, як і інших цивільно-правових кодифікацій країн СНД, є виокремлення в окремі розділи загальних положень, застосованих до усіх типів зобов'язальних відносин. Підхід законодавця, при якому із загального вичленує особливе, за ідеєю покликаний сформулювати єдині принципи до регулювання однотипних відносин. В цілому, такий підхід спрямований на економію правового матеріалу, на полегшення використання цього матеріалу в правозастосовній практиці. З іншого боку, загальні формули, застосовані до усіх типів зобов'язальних відносин, в основі яких покладена абстрактна теоретична конструкція - зобов'язання взагалі, частенько неоднозначні для розуміння, і як наслідок, створюють складність в практиці їх застосування [6, 436].

Саме тому ця наукова та законодавча абстракція (поняття «зобов'язання») має буди достатньо точною.

На думку П.П. Цитовича, вчення про зобов'язання є частиною вчення про майнові права, найбільш складна внаслідок великої різноманітності майнових цінностей у вигляді зобов'язань (вимог), ніж видів прав не речі. «Число и образы» (фігури)» (рос.) останні наперед визначені законом, а «число и образы» перших мінливі та рухливі, їх мінливість та рухливість обмежена лише вимогами суспільної моралі, заборонами кримінального закону чи прямими заборонами цивільного законодавства [7, 3].

Системний аналіз вітчизняної цивілістичної доктрини та норм цивільного законодавства України, взятих у їх розвитку, дозволяє зробити висновок, що сучасний концептуальний підхід до визначення сутності та властивостей зобов'язань передусім,

полягає в розумінні їх як правовідносин, а також як підгалузі цивільного права. Відповідно до такого підходу зобов'язальне право є системою, впорядкованих певним чином норм цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з передачею речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо (або утриманням від певних дій у приватній сфері) між суб'єктами цивільних відносин [8, 48].

Іноді поняття зобов'язального права невинуватно розширюють. Так, вказують, що зобов'язальне право — це: «совокупность норм, регулирующих отношения, связанные с передачей имущества от одних лиц к другим в собственность ... или во временное пользование ..., с выполнением работ ..., с оказанием услуг ..., а также отношения по возмещению причиненного вреда, отношения, возникающие из неосновательного приобретения или сбережения имущества, и некоторые другие» [9, 434].

Тобто автор у визначенні зобов'язального права намагається перерахувати відносини, які воно регулює при цьому не визначаючи їх характерні особливості, які дали змогу відповісти на питання: як виявити чи відносяться конкретні відносини до предмету регулювання зобов'язального права, які критерії мають бути застосовані.

Таким критерієм є те, що зобов'язальне право регулює відносини по переходу від одних осіб до інших матеріальних і інших благ. Тому можна визначити зобов'язальне право як підгалузь цивільного права, що регулює цивільний оборот, тобто відносини з переходу від одних осіб до інших матеріальних та нематеріальних благ, які набувають форми цивільного зобов'язання, на підставі договору та інших зазначених у законі підстав. При цьому маємо відмовитися від застосування у цьому визначенні понять «товар» та «економічний/товарний/майновий оборот», замінивши останні на «цивільний оборот» (який включає економічний оборот та оборот немайнових благ) [10, с. 72-83].

Не можна отожднювати поняття «зобов'язання» та «зобов'язальне право», оскільки перший термін означає правовідносини, а другий — певну сукупність правових норм, що регулює відповідні відносини. Так, у літературі вказують, що «главная сущность обязательства, именуемого еще как обязательственное право, заключается не только в том, что оно является самой крупной подотраслью во всей системе гражданского законодательства, а в том, что нормы обязательственного права регулируют самый широкий круг общественных отношений, включая отношения гражданско-хозяйственного оборота» [11, 27]. Автор допускає очевидну не точність вважаючи сутністю зобов'язання те, що воно є підгалузю цивільного законодавства та регулює широкий спектр відносин, зобов'язання і є правовідносинами.

На думку С. М. Бервено, договірне право має бути визнане генеральним інститутом цивільного права комплексного характеру, а окремі види договірних зобов'язань — спеціальними інститутами (субінститутами), норми яких регулюють відносно самостійні договірні відносини за їх предметною ознакою [12, 53].

С.М. Бервено визначає договірне право як сукупність правових норм, розміщених у ЦК України, інших актах цивільного законодавства України, які встановлюють: принципи договірних відносин; правила та порядок укладення договору; зміст договору, тобто права та обов'язки сторін; порядок виконання договірних зобов'язань; правові наслідки неналежного виконання (невиконання) договірних зобов'язань та способи захисту порушених прав сторін договору [12, 55].

Треба погодитися з О.С. Яворською, що пропонуваний науковий підхід без сумніву є оригінальним, хоча б з огляду на саму пропозицію про визнання договірного права генеральним інститутом цивільного права. В такому випадку виникає питання про

співвідношення зобов'язального права як підгалузі цивільного права, його інститутів, норми яких врегульовують окремі види договірних зобов'язань: купівлю-продаж, дарування, довічне утримання, ренту тощо. Погляд на договірне право як на окремий інститут цивільного права без сумніву сприятиме підвищенню його значимості, проте наскільки такий підхід виправданий з прикладних позицій: практичного застосування чи викладу навчального матеріалу. Адже від того, що договірне право визнане чи не визнане інститутом (генеральним) інститутом цивільного права його цінність не применшується. На даний час в цивілістичній науці практично усталеним є погляди на систему цивільного права, структурною базою (тільки базою) є ЦК України. Структура цивільного права тісно взаємопов'язана і обумовлена і іншими актами цивільного законодавства і нормами звичаєвими, моральними тощо. Вчені цивілісти виділяють підгалузі цивільного права: особисті немайнові права, речове право, право інтелектуальної власності, зобов'язальне право, спадкове право. В рамках цих підгалузей права виділяють більш вузькі спеціалізовані утворення інститути права: право власності в рамках підгалузі речові права; інститути окремих видів договірних зобов'язань (купівлі-продажу, дарування, ренти тощо); інститути недоговірних зобов'язань: зобов'язання з публічного обіцяння винагороди, деліктні зобов'язання тощо. В рамках окремих інститутів існують більш вузькі утворення — системи норм, в яких відображена специфіка правового регулювання окремих різновидів суспільних відносин: договірні зобов'язання з роздрібною купівлі-продажу в рамках інституту купівля-продаж тощо [13, 155].

Договірне право вже вийшло за рамки традиційних уявлень про нього як про складову частину цивільного законодавства, цивільного права. Адже сторони мають право укласти договір, не передбачений актами цивільного законодавства, а також відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Тому розуміння суті договірного права виключно як права «юридичного», як системи виключно правових норм на сьогоднішній день невірне. Договірне право і його базова категорія, «перша скрипка» — договір — є тими унікальними соціально — правовими конструкціями приватного права, які обумовлюють його специфіку і одночасно надають учасникам приватних відносин якнайширшу свободу дій, надають можливість самим виступати своєрідними «законодавцями» для себе, але в рамках, визначених правом, як соціальним досягненням. *Conventio facit Legem* — договір створює право. Таким чином, договірне право — це система соціальних норм, встановлених учасниками цивільного обороту, в тому числі юридичних норм, встановлених і санкціонованих державою [13, 155-156].

Висновки. Зачеплені у статті питання та інші питання зобов'язального права не втрачають актуальності, адже третина майнових спорів, що розглядаються судами, пов'язані з виконанням зобов'язань. Це обумовлює більшу теоретичну й практичну значимість інститутів зобов'язального права й важливість їхнього дослідження та вивчення. При цьому варто враховувати, що не можна отожднювати поняття «зобов'язання» та «зобов'язальне право», оскільки перший термін означає правовідносини, а другий — певну сукупність правових норм, що регулює відповідні відносини. В рамках зобов'язального права центральне місце займає договірне право.

Важлива роль зобов'язального права в рішенні завдань сучасного періоду вимагає постійного розвитку і вдосконалення його норм. Великого значення у зв'язку з цим набуває науково обґрунтоване визначення шляхів вдосконалення правового регулювання зобов'язальних відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гражданское право: учеб.: в 3 т. Т. 1. – 6-е изд., перераб. и доп. / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев [и др]; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005.– 776 с.
2. Гражданское право России. Обязательственное право: Курс лекций / Отв. ред. О.Н. Садилов. – М.: Юристъ, 2004. – 845 с.
3. Кузнєцова Н. Принципи сучасного зобов'язального права України // Українське комерційне право. – 2003. – № 4. – С.9-15.
4. Вільнянський С.Й. Загальне вчення про зобов'язання / С.Й. Вільнянський // Антологія української юридичної думки. В 10 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Том 9: Юридична наука радянської доби / Відп. редактор В. П. Нагребельний. – К.; Видавничий Дім «Юридична книга», 2004. – 848 с.– С. 464-485.
5. Цивільне право України: В 2-х кн. Кн. 1: Підручник / За ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова; к.ю.н., доц. Н.Ю. Голубевої. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2008. – 832 с.
6. Халабуденко О.А. Категории «обязательство» и «договор» в гражданском праве некоторых стран СНГ / Олег Анатольевич Халабуденко // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку. Зб. статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, Л. В. Губерського, І. С. Гриценка; упор. О. В. Кресін. – К.: Логос, 2009. – 712 с. – С. 436-439.
7. Цитович П.П. Обязательства по русскому гражданскому праву (конспект лекций). Киев, типография И. И. Чоколова, 1884 г. – 346 с.
8. Ківалова Т.С. Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України (теоретичні аспекти): моногр. / Т.С. Ківалова. – Одеса: Юридична література, 2008. – 360 с.
9. Советское гражданское право. Учебник. Т. 1 / Беякова А.М., Бессмертный В.К., Быков А.Г., Гендзехадзе Е.Н., и др.; Отв. ред.: Грибанов В.П., Корнеев С.М. - М.: Юрид. лит., 1979. – 552 с.
10. Детальніше див.: Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія / Голубєва Н.Ю. – Одеса: Фенікс, 2013. – 642 с.
11. Завидов Б.Д. Общие положения и отдельные особенности обязательственных правоотношений / Б.Д. Завидов // Юрист. – М., 2003. – № 1. – С. 27–33.
12. Бервено С. М. Проблеми договірної права України: монографія / С. М. Бервено. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 194 с.
13. Яворська О. С. Договірне право як регулятор цивільних відносин / О.С. Яворська // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. - 2008. – Вип.6(74). – С. 148-158.